

Александар Тадић (2019). На дистанци од манипулације: еманципаторска компонента васпитног рада наставника. Београд. Институт за педагогију и андрагогију Филозофског факултета Универзитета у Београду

Методичка теорија и пракса број 1/2019.

УДК: 37.012

стр. 219 - 224

О СИСТЕМСКОМ СЛАБЉЕЊУ ВАСПИТАЊА, ПОСЛЕДИЦАМА ДИКТАТА ЕФИКАСНОСТИ У ПРОСВЕТНОЈ ДЕЛАТНОСТИ, ПЕДАГОШКОЈ ПЕРСПЕКТИВИ И ОПТИМИЗМУ

Ненад Малешевих: Како би, из перспективе педагога, описао актуелни друштвени амбијент?

Александар Тадић: У области институционализованог процеса васпитања дефинишу се и спроводе разноврсне мере са циљем његовог унапређивања. Разноврсност је уочљива како у погледу научне утемељености таквих мера, тако и у карактеристикама специфичних системских решења (у легислативи, доступним ресурсима, избору носилаца активности, дефинисању индикатора напретка...) којима се такве промене захтевају, омогућавају или спроводе. Допринос педагога¹⁷ унапређивању процеса васпитања (најчешће кроз послове које обављају у институцијама система образовања и

¹⁷ Када говорим о педагогији и педагозима, о нашој тренутној позицији у наведеним процесима, подразумевам еманципаторску педагошку оријентацију. Педагошко становиште и истрајавање на остваривању захтевне обавезе да у *образовним институцијама* треба васпитавати подразумева начело да систематско образовање и уклапање у друштвено окружење (социјализација) у себе укључују *ослобађање васпитаника* (еманципацију) – стицање различитих знања и вештина. Развој способности у настави има васпитни карактер уколико ученици истовремено уче и практикују да критички размишљају о свету око себе и да активно учествују у солидарној заједници, у школи и ван ње.

васпитања и кроз друге активности у струковним удружењима, невладиним организацијама, научним институтима, на факултетима за образовање педагога и наставника и сл.) могао би се сматрати кључним с обзиром на стручну оспособљеност за истраживање васпитања и образовања и примену сазнања у различитим окружењима. У којој се мери педагози данас налазе у улогама иницијатора, предлагача, носилаца реализације, сарадника, саветника, евалуатора активности за унапређивање институционализованог процеса васпитања, сматрам да првенствено зависи од основних карактеристика савремене педагогије и поменутог савременог друштвеног амбијента у коме педагози обављају свој посао.

Питање којем се у нашем друштву мора дати значајна пажња јесте да ли се *развој аутономне личности* као задатак васпитања и образовања уклапа у актуелне визије промена у систему образовања и васпитања и повезаним системима. Пре него што изнесем своје виђење правца актуелних промена у нашем систему образовања и васпитања, отишао бих даље од области образовних политика. Педагогија и педагози делују у друштвеном амбијенту у коме педагошка перспектива углавном није препозната као релевантан начин суочавања са изазовима савременог доба. У јавности се о педагошким темама најчешће говори поводом појединих инцидентних ситуација, попут насилничког понашања деце и младих. Уместо системског суочавања са овим друштвеним проблемом, решења се траже на техничком нивоу, обично у поштравању дисциплинских процедура и мера. Иако резултати постигнути овим мерама могу да буду *ефикасни*, они су најчешће краткотрајни и не решавају проблем *на дужи стазе*. И, што је још важније, не делују превентивно у смислу спречавања будућих непримерених понашања. Притисак јавности и последично политичких функционера доводе до прихватања решења која се заснивају на принципима пословања фирми (попут ангажовања приватног обезбеђења у школама које финансирају родитељи, или прописивања новчаних казни за родитеље због дисциплинских прекршаја деце у школи), чиме се наставља са слабљењем васпитне функције школе. У таквим одлукама о раду школа углавном препознајем елементе *притајене* манипулације (Trnavac, 1996/b), с обзиром на стварне разлоге и процедуру њиховог доношења.

Отуда ћу у наставку писати о овом питању, о односу друштвеног амбијента и савремене педагогије, на линији тезе да се критика манипулације мора протегнути на критику друштва у коме је манипулација људима уопште могућа (Šušnjić, 1995). Данас се оваква врста утицаја обично везује за област политичког деловања или за остваривање тржишних интереса путем медија. И системске одлуке којима се игнорише или подрива педагошки захтев за јачањем васпитне функције школе (посебно њене еманципаторске компоненте) требало би повезивати са визијом економског развоја кој је утемељена на константној продукцији и задовољавању потрошачких

потреба (економски интереси) и/или са интересима политичких олигархија са ауторитарном технологијом владања (политички интереси)¹⁸.

Логика доминације и у савременим друштвима се одржава захваљујући инструментализацији институционализованог васпитања као *идеолошког апарата* којим се утиче на креирање система вредности, ставова, понашања појединаца (Altiser, 2009; Vadiju, 2013)¹⁹. И у модерним друштвима која непрестано истичу своју оданост *демократским идеологијама*, школе производе све више квалификованих појединаца, у складу са захтевима економије, а „образовни систем крије своју друштвену функцију легитимизовања класних разлика иза своје техничке функције произвођења квалификација” (Burdije i Paseron, 2012: 89).

Образовни систем генерише друштвене неједнакости. Путем начина подучавања, школске селекције и хијерархизације обављају се битне друштвене функције. Школске хијерархије делимично произилазе из друштвених хијерархија и доприносе одбрани, легитимизацији и репродукцији друштвених хијерархија. Реч је о благом, суптилном, неосетном и невидљивом *насиљу* које се испољава путем комуникације у свакодневним односима у учионици, а има значење друштвеног потчињавања. У школама културни капитал функционише као филтер у репродукцији друштвене и економске хијерархије (видети: Tadić, 2016/a). Корени школског симболичког насиља налазе се у структури односа између наставника и ученика, који су засновани на традиционалној представи да ученике треба надгледати, контролисати, приморавати и савладавати.

Филип Мерије пише да савременом друштву прети озбиљно назадовање: „Све већи јаз између развијених и сиромашних, неизванстан положај младих и искључивање најслабијих, технолошка глобализација и све чешћи сукоби између заједница, свемоћност медија и популизам у политици /.../ Можда је још важнији тријумф

¹⁸ Подсетићу на раније изнету тезу Паула Наторпа која је у основи и савремене педагошке перспективе да се просветна делатност не сме потчињавати партикуларним политичким идеологијама и интересима капитала.

¹⁹ Антонио Грамши (Antonio Gramsci) идеолошком хегемонијом назива облик контроле путем сложеног система правила, закона, пракси, значења и вредности којима се одржава привид универзалности и легитимитета институционалне власти и интереса владајуће елите (како би увећала своју економску и политичку моћ), тј. „облик контроле који не само да манипулише свешћу, него и сачињава и прожима сва дневна искуства која обликују понашање појединца” (Gramsci, 1971; према: Žigu, 2013: 35). Контрола је уграђена у „конститутивна начела, кодове, и нарочито у здраворазумску свест и праксе на којима наши животи почивају” (Apple, 2012/a: 57). Друштвена контрола се спроводи помоћу идеолошких структура (на пример: трговачких ланаца, школа...) које појединцима преносе систем вредности, ставова, понашања, уверења и моралности који одржавају репродукцију успостављеног социјалног реда и интереса који их контролишу.

тржишне економије: она је завладала свим службама и установама, а савременог човека увела у бесомучну потрошачку трку, која је постала главни покретач људске делатности“ (Мерије, 2016: 61). Тежак и често безуслован рад на *ослобађању васпитаника* у породици и школи додатно спутава доминација тржишних вредности у свим сферама наших живота – манипулативни²⁰ механизми тржишне економије којима су у фокусу потрошач и потреба за куповином, а не човек и потреба за аутономијом.

У предговору наведене књиге Филипа Меријеа *Педагогија: Мора се пружити отпор*, за издање на српском језику, колегиница Љиљана Левков сажето и упечатљиво скицира суштинске проблеме савремене педагогије: „А није јој лако. Притешњена је између одлучних оспоравања (антипедагогија) и претераних очекивања (педагогизација), захтева властите мисије (еманципација, слобода одраслост) и глобалног света који нимало не помаже (ријалити као стање ствари, пропаганда као стање ума, анестезија као стање бића, потрошња као начин живота, итд., итд.)” (видети: Мерије, 2016: 7).

Разматрање актуелне цене (потцењености) животних вредности на тржишту (Varufakis, 2015) може нам бити од користи у одређивању потенцијалног заједничког садржаоца у маргинализацији васпитног рада у школама и свођењу медијских садржаја од јавног значаја на црну хронику (индустрију несигурности и страха) и шоу-бизнис (индустрију забаве). Медији могу дати значајан допринос друштвеном прогресу. С друге стране, могу бити злоупотребљавани као успешно средство манипулације, што је највидљивије у ситуацијама континуираног потхрањивања доживљаја неизвесности, несигурности и вредносне дезоријентације. Таквима сматрам медијске праксе: учесталог приказивања сцена бруталног насиља и катастрофалних несрећа, масовне продукције и емитовања баналних забавних садржаја, подизања тензија у друштву спинованим порукама и лажним вестима, сензационалистичког извештавања о догађајима и друге. У таквом стању повећава се вероватноћа да ће особа сигурност и заштиту тражити у ауторитету коме се безрезервно потчињава (политичкој, паравојној, навијачкој... групи са чврстом хијерархијом) и/или у задовољавању створених потрошачких потреба којим се обезбеђује доживљај слободе избора. Уз то, када говоримо о стању у Србији, мора се имати у виду да је реч о држави позиционираној на периферији светског капиталистичког система.

²⁰ Пишући о манипулацији као о облику постварања Ђуро Шушњић је дефинише на следећи начин: „Манипулација се може одредити као смишљен, систематски и контролисан поступак или скуп поступака помоћу којих манипулатор, користећи симболичка средства у, за њега погодним психосоцијалним условима, одашиље у масу, преко средства комуникације одређене поруке, с намером да утиче на уверења, ставове и *понашање* великог броја људи, тако да би се они, у стварима о којима не постоји општа сагласност, а за које су животно заинтересовани, усмерили према убеђењу, ставовима и вредностима манипулатора, а да тога нису ни свесни” (Šušnjić, 1995: 42).

За разумевање ставова које ћу о овој теми изнети касније, доводећи у везу неолибералну оријентацију у образовним политикама и маргинализацију еманципаторске компоненте васпитног рада, може бити од користи видети на који начин Стивен Меткалф (Stephen Metcalf) у ауторском тексту за часопис *Гардијан*, пише о неолиберализму – посебно у делу у коме неолиберализам, као *Велику идеју*, повезује са утицајем на понашање људи као *гомиле*. „Сваког дана, у сваком погледу, сами тежимо да све више напредујемо као раштркани, тихи, анонимни купци и продавци – и нико више не мора да нас подстиче на то! Сваког дана жељу да будемо нешто више од обичних конзумента гледамо са носталгијом или је сматрамо елитизмом”. На тврдње економиста да оно што не може да се квантификује не може ни да постоји, поставља питање: „али како онда измерити кључне доприносе просветитељства, наиме: критички ум, личну аутономију и демократско управљање? /.../ Ауторитет професора, реформатора или правника не почива на тржишту, већ на хуманистичким вредностима као што су оданост општем добру, савест или тежња за правдом” (Metcalf, 2017).

Филип Мерије износи тезу да данашњи друштвени системи *негују инфантилизам* као начин функционисања, да се *логика прохтева* масовно подстиче и код деце и код одраслих, јер се сматра условом потрошачког начина живота и на њему заснованог економског развоја. Пише: „...читаво друштво на неки начин ради против педагогије, против потпоре која је детету неопходна да би могло да изађе из инфантилности” (Merije, 2016: 21). О томе смо колегиница Биљана Бодрошки Спариосу и ја писали прошле године на следећи начин (Tadić i Bodroški Spariosu, 2017: 21):

Сведоци смо тешкоћа са којима се васпитно деловање, које најчешће подразумева стрпљиво ангажовање и усмеравање на дугорочне резултате, суочава у околностима снажног (посебно медијског) притиска на васпитаника. Такав притисак је усмерен на продукцију потрошачких потреба и жеља, као и осећаја неопходности њиховог тренутног задовољавања. Шаљу се поруке: „Твоје жеље су заповести! Ни случајно се не премишљај! Пређи на дела... и то што пре!” (Stiegler, 2006; према: Merije, 2016: 21). За излазак из зачараног круга опште инфантилизације неопходна је подршка васпитача спремних да уз стрпљење уложе велику енергију у осмишљавање окружења у коме се види смисао чекања, обуздавања, и изграђује воља васпитаника за напоран рад у ситуацијама када се задовољства и корисност наслућују у будућности. Мерије наводи: „Васпитач зато мора стрпљиво да га прати на том путу ка обуздавању: да га научи да не одговара одмах насиљем или одрицањем, већ да се преиспитује, да предвиђа, да размишља, да каналише своје нагоне, да изграђује вољу” (Merije, 2016: 62). Обуздавање је у наведеноме схваћено као отклон од тираније садашњег тренутка.

Издвојићу још један радикалан и инспиративан пример начина на који је у педагошкој теорији разматрана функција просветних институција у генерисању и репродуковању друштвених неједнакости, одређујући позицију савремене педагогије са оне стране манипулације.

Подсетићу те да Жак Рансијер у студији о еманципацији *Учитељ незналица*, указује на делотворне напоре и формулише начело еманципаторске васпитне праксе. Претпоставком стварања услова за *започињање ланца еманципације* институционално или ванституционално сматра схватање да је *једнакост* полазна основа, „аксиом од кога се креће” (Rancière, 2010/a: 3), а не прокламовани исход васпитања. Хијерархија интелигенција је, сматра, подваљена хијерархија позиција. Једнакост интелигенција не значи једнаку вредност свих манифестација интелигенције, већ једнакост интелигенције по себи, која подразумева да *свако људско биће може да научи све* (што га интересује, мотивисан личним разлозима и охрабрен напретком који остварује). Рансијер еманципацију схвата као освешћивање појединца као по природи интелектуалног бића, тј. „свест о природној једнакости која отвара пут свакој пустиловини у земљи знања” (Rancière, 2010/b: 38). Лични доживљај еманципованости омогућавао би појединцима да „не глуме више у комедији инфериорних супериорних” (Rancière, 2010/b: 120). Освајање еманципације у таквим условима види као најразумније могуће умеће отпора *друштвеном безумљу* чију логику формулише сажето реченицом коју и ти радо цитираш²¹: „И дан данас, шта друго омогућава мислиоцу да презире радникову интелигенцију него радников презир према сељаку, сељаков презир према својој жени, њен презир према комшиници, и тако даље све до у бескрај” (Rancière, 2010/b: 107).

²¹ Видети: Malešević, 2011.